

KROPPEDAL

Museum for Astronomi · Nyere tid · Arkæologi

Afdeling for Arkæologi

**Bygherrerapport om de arkæologiske
udgravninger forud for anlægsarbejde
på Bondehøjgård, Høje-Taastrup, TAK 1167**

Af Henriette Rensbro

Bygherrerapport nr. 2, 2004

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	3
Resume.....	3
Undersøgelsens resultater.....	4
Anlæg.....	4
Gruber.....	4
Grøfter.....	4
Stolpehuller.....	5
Kulturlag.....	7
Genstande.....	8
Undersøgelsens forhistorie.....	9
Udgravningens data.....	11
Udgravningsmetode.....	11
Tidstavle.....	12

Bygherrerapport

Indledning

Nærværende rapport dækker den arkæologiske udgravning, der blev foretaget 26/4 – 27/5 2004 (undersøgelsens del 2 & 3) som opfølgning af den arkæologiske prøvegravning foretaget i november 2003 og undersøgelsens del 1. Den udgravede grund „Bondehøjgård“ ejes af Hammelhus Invest ved Per Hammel, som sammen med Kulturarvs Styrelsen finansierede udgravningen. Budgetterne for udgravningen blev godkendt af Kulturarvsstyrelsen henholdsvis d. 31. marts 2004 (del 2) og d. 20. april 2004 (del 3).

Museet på Kroppedal, Arkæologisk Afdeling varetog som det arkæologiske ansvarsmuseum i Københavns Amt undersøgelsen, der blev udført af Henriette Rensbro som daglig leder og Jens Henrik Jönsson som ansvarlig leder.

Originaldokumentation og oldsager opbevares på museet.

Resumé

Gårdtoften Bondehøjgård har været bebygget siden år 1000. Sporene efter bebyggelse er bevaret i undergrunden i form af stolpehuller og gruber d.v.s. huller, som er gravet gennem det daværende muldlag ned i undergrunden og siden er

Fig. 1: Udsnit af kort for Sengeløse. Bondehøjgård er markeret med pil.

fyldt op med overjord, der indeholdte daterbare genstande. De daterbare genstande er først og fremmest keramik. Men på Bondehøjgård er det så heldigt at også finere fund i form af to kamme, en af horn og en af ben og et rembeslag af bronze kunne hjemtages.

Der er i 1700-tallet forud for opførelsen af den firlængede, sammenbyggede gård (se fig. 2) udført et større entreprenørarbejde med at afgrave og opfylde grunden, så den blev flad og jævn. Herved er ældre kulturlag i form af gulve, stensyld og udendørs aktivitetsflader fjernet. Forud herfor har der på den centrale del af toften været en forhøjning i terrænet. Her har gårdens bygninger sandsynligvis altid ligget.

Undersøgelsens resultater

Der kan ikke herske tvivl om, at denne gårdtofte var bebygget i middelalder og renæssance. Sengeløses grundplan forekommer middelalderlig og Bondehøjgård ligger centralt i landsbyen.

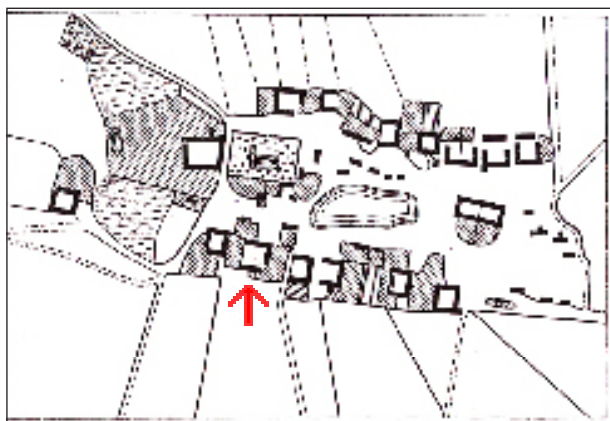

Fig. 2: Kort over Sengeløse i sidste del af 1700-tallet. Efter „Fra Københavns Amt“ (Årbog) 1926-29. Bondehøjgård er markeret med pil.

Også genstandene både fra anlæg i undergrunden og løsfund peger på, at der har været bebyggelse på stedet de sidste 1000 år, siden yngre vikingetid.

Anlæg

De 1000 års aktiviteter har sat sig spor i form af mange anlæg i undergrunden. Anlæggene er gruber, grøfter, stolpehuller, dyregange, forstyrrelser fra træer og buskes rødder og en enkelt formodet brønd, opfyldt i renæssancen (15-1600-tallet).

Gruber er huller, ofte gravet med det formål at finde materiale til husbyggeri. Siden er de fyldt op med affald eller overfaldejord, som i heldige tilfælde indeholder daterbare genstande. I Bondehøjgårds tilfælde er det meste af keramikskårene fra vikingetid og middelalder fundet i gruber. Mens nyere tids keramikskår både er fundet i (andre) gruber og som løsfund i de øvre jordlag.

Grøfter kendes fra de fleste gårde fra ældre middelalder fra 1000-til 1200-tallet. De er enten skelgrøfter, altså en juridisk afgrænsningen af gårdens område/tofte eller de er praktisk markeringer af toftens opdeling i områder med forskellige funktioner f.eks. kålhav og indhegning til kalve (fig 3). I skriftlige kilder (Jyske Lov, Sjællandske lov m.fl.) fra denne tid er omtale af mange forskellige dele af en gårds tofte „lægård“, „abildgård“ m.m.

Grøfterne er kun rester af den oprindelige konstruktion grøft + dige og det er kun bunden af grøfterne, vi ser i undergrunden. Grøfterne er ikke ret store og det har digerne næppe heller været. Ofte ses grøfterne som ca. 50 cm brede og stikkende 10-50 cm ned i undergrunden. De har naturligvis oprindeligt været gravet ned gennem et muldlag var derfor både bredere og dybere end de synes i dag.

Fig. 3: Grøfter på Bondehøjgård

Ofte ses især skelgrøfter ligge flere parallelt med hinanden med få centimeters eller flere meters afstand. Dette skyldes sandsynligvis, at en mindre grøft med tiden vil forsvinde og der vil opstå behov for en ny markering af skellet, som så flyttes en anelse. Enten fordi man havde glemt, hvor skellet egentlig lå, eller p.g.a. justering af de enkelte gårdes toftestørrelser, som var nøglen til udregning af rettigheder ved tildeling af lodder på de fælles marker. Under alle omstændigheder har man også i middelalderen vidst, at man ved at grave muldjorden af og se på sporene i undergrunden, kunne genfinde de gamle skel, når det var nødvendigt.

De nord-syd orienterede grøfter i den udgravede del af grundens sydøst vestlige del er sandsynligvis grøfter til opdeling af toften.

Stolpehuller er spor efter nedgravninger til stolper. Når stolpehuller

snittes d.v.s. halvdelen graves væk, så den resterende del kan ses fra siden/i profil, kan man i heldige tilfælde se spor efter den stolpe, som har stået i hullet. Denne stolpe er enten rådnet og formuldet på stedet eller den er hevet op og overfladejord er faldet ned i hullet. Nogle gange kan man ved at se på det indholdet af det fyld som er stampet ned omkring stolpen, da den blev sat ned, udlede noget om tidligere aktiviteter på stedet.

Jordgravede stolper blev i oldtid, middelalder og renæssance brugt til mange former for konstruktioner: bygninger, hegn, stativer med meget mere. Men bygninger kunne også i stedet bygges på syld af træ eller sten. I træfattige egne så som vestegnen begyndte man meget tidligt d.v.s. i yngre vikingetid o. år 1000 at bygge på syld. Det skyldes, at bygninger holder længere, når stolperne ikke er jordgravede, fordi jordgravede stolper rådner i løbet af få årtier. Men overgangen

fra jordgravede stolper til syld var sandsynligvis glidende.

Der er en koncentration af stolpehuller nordligst i område 4 og en i område 1, som dog er mindre tydelig (Se Fig. 5). Men der tegner sig ingen af stederne noget klart billede af en bygning med jordgravede stolper. Stort set har alle stolpehuller samme mørke, humøse fyld uden pletter af gult ler og kun sjældent med lidt trækul. Det tyder på, at stolpehullerne er gravet i forbindelse med de første byggeaktiviteter på dette sted, idet der ikke er rester af byggematerialer i form af lergulve og lerklinede vægge i fyldet. Kun i ét udateret stolpehul A619 sås i profilen spor efter den stolpe/pæle, som har stået i hullet.

Fig. 4: Snittede anlæg i undergrunden set fra Bondehøjvej mod Skyttegården

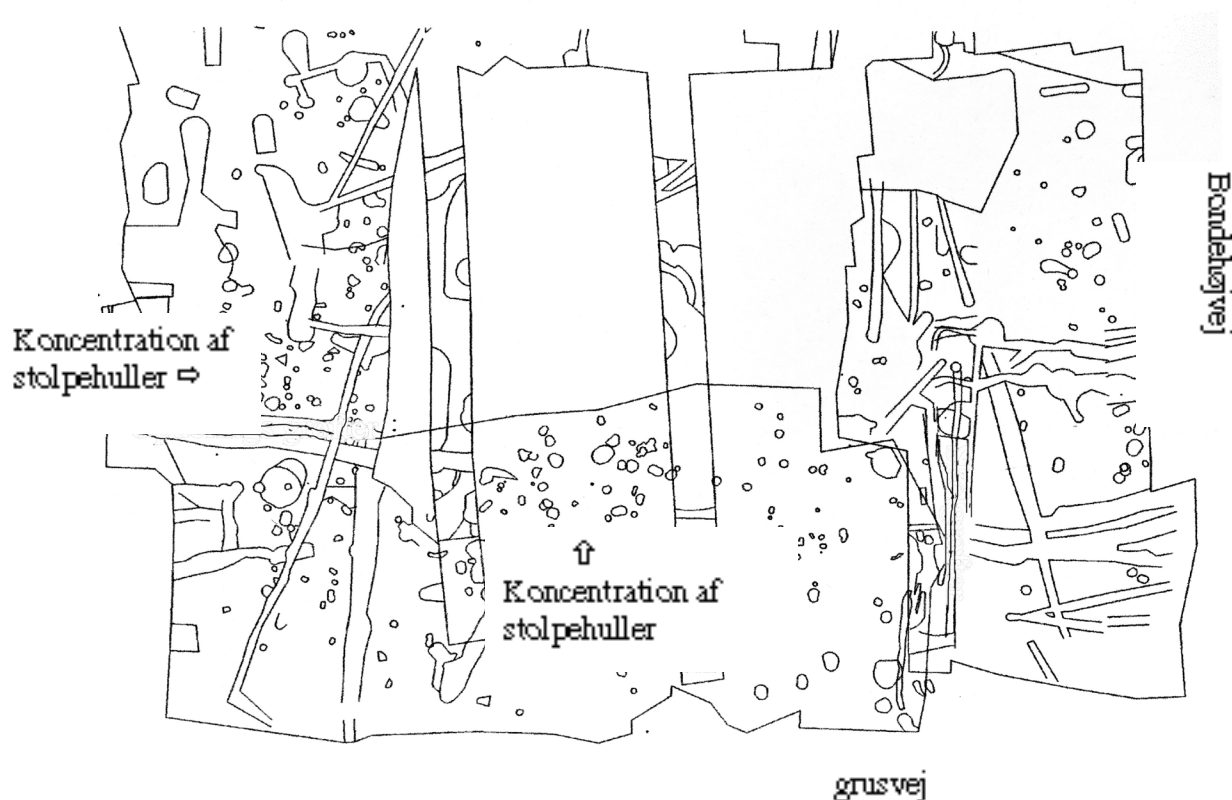

Fig. 5: Stolpehulskoncentrationer på Bondehøjgård

Det er fristende at antage, at bygningerne i yngre vikingetid og ældre middelalder lå i det uudgravede område nord og øst for de to koncentrationer af stolpehuller. Og at det er derfor, vi ikke har fundet stolpehuller placeret i mønstre, som viser, at det er en bygning. Men det kan altså også skyldes, at man Sengeløse landsbys første tid har bygget huse på syld, for at spare på træet.

Kulturlag er jord, som er berørt af mennesker, måske ligefrem flyttet rundt på af mennesker eller skabt af menneskelige aktiviteter. Det kan være et pløjelag, et affaldslag, et gulv, et skorstensfundament, det af køerne optrampede jordstykke ved vandingsstedet med meget mere. Fyld i gruber, stolpehuller og andre anlæg i som kun ses i undergrunden er i princippet også kulturlag. Men af udgravningstekniske hensyn holdes anlæg i undergrunden adskilt fra kulturlag over undergrundsniveau.

Fraværet af kulturlag og hermed bygningsrester, som er ældre end nyere tid, kan stort set kun forklares med en afgravning af grunden i nyere tid. Fænomenet med afgravning/afretning af en gårdtofte kendes fra andre udgravninger. Forklaringen på dette ressourcekrævende entreprenørarbejde må være ønsket om en ensartet og helt jævn byggegrund i forbindelse med opførelsen af den regelrette, lukkede, firlængede gård med 3 eller 4 længer omkring en lukket gårdsplads, som de kendes fra nyere tid. Det ser ud som om, at gårdejereren på Bondehøjgård en gang i 1700-tallet har taget en drastisk beslutning om at rydde hele gården og genopføre den i tidens nye stil, som bedre matchede samtidens driftsformer. I den forbindelse har det været nødvendigt at afgrave og påfylde jord for at få en så jævn grund som muligt, ikke kun hvor bygningerne skulle ligge, også på udenomsarealerne. Påfyldningen er især sket mod syd (lige nord for grusvejen), hvor muldlaget i dag har en anseelig tykkelse på over en meter.

På denne tofte, hvor undergrunden ligger højest midt på grunden og falder mod nord og mest mod syd, har højdeforskellene formodentlig været relativt store i ældre tid. Men det har næppe generet beboerne i en middelaldergård, hvor bygningerne sandsynligvis lå lidt mere spredt og ikke var bygget sammen. Trangen til omstrukturering af den centrale del af produktionsapparatet er sandsynligvis et resultat af ændring i driftsformer, mode og ejerskab. Det er nærliggende at sammenkoble dette med det sene 1700-tallets landboreformer. Men omstruktureringen og nybyggeriet kan også være sket tidligere i århundredet. Måske vil et eventuelt fremtidigt studie i de skriftlige kilder til Sengeløses historie i 1700-tallet (kirkebøger, skattelister, domsafsigelser m.m.) kunne kaste lys over, hvornår der har været råd og energi nok til rådighed til at igangsætte dette store projekt.

Fig. 6: Udsnit af østprofil i 3. søgegrøft fra vest, umiddelbart nord for grusvejen. Nederst ses den lyse grusundergrund, herover er et brunt muldlag, sandsynligvis det oprindelige overfladelag. Herover igen er flere gule lerlag og brune lerblandede muldlag og øverst den nuværende overjord af brun muld.

Genstande

Genstande eller oldsager, som de også kaldes, kan være alt fra keramik til marksten anvendt ved en opbygningen af et ildsted. Hvor der ikke kan være tvivl om at keramik, smykker, redskaber, mønter m.m. er genstande, bliver markstenen først til en genstandsfund, når arkæologen beslutter at registrere og hjemtage den som sådan. Den kan lige så vel betragtes som en del af et anlæg. Det samme gælder f.eks. en brøndforing af træ.

Der er gjort en begrænset mængde af genstandsfund fra vikingetid, middelalder og renæssance i forbindelse med udgravningerne på Bondehøjgård. Til gengæld er flere af genstandene spændende og af høj kvalitet.

Det er ikke overraskende, at der i kulturlag og overjord er fundet så få genstande fra vikingetid – renæssance. Det er det generelle billede ved landsbyudgravninger. Det gælder også på gårdtofter, hvor der ikke er foretaget afgravninger i efterfølgende tider. I landsbyer er der, i modsætning til middelalder- og renæssancebyer, sjældent affaldslag. Selv husgulvene synes ofte fejede før nedrivning. Årsagen er, at man i en landbrugsøkonomi anser

Fig. 10: 3-lags kam af ben, vikingetid. Foto Anders Løkkegård.

affald for en væsentlig ressource som gødning til de dyrkede arealer og altså noget, som man omhyggeligt indsamler. I byerne måtte man før renovationens indførelse deponere sit affald mellem huse og i gaderne, hvilket for arkæologer er en guldgrube af informationer om dagliglivet. Men sådan er det altså ikke på landsbyudgravninger.

Der blev dog gjort flere gode fund på Bondehøjgård, bl.a. en dobbeltkam fra ældre middelalder (prøvegravning x10) og en 3-lags kam fra vikingetid (se fig. 10), som er et løsfund fra jordbunkerne. Et andet løsfund er et rembeslag (G0028) fra ældre middelalder fundet med detektor af amatør Lars Nissen (se fig. 11).

Fig. 11: T-formet rembeslag med dyrehoved. Højre del af tværpinden er brækket af. Støbt bronze. Foto Anders Lykkegård.

Af keramikskårene fra vikingetid og middelalder er halvdelen fra grå og sorte potter, hvoraf de fleste må være køkkentøj. Flere har da også rester af sod på ydersiden, hvilket viser, at de har stået i eller hængt over åben ild. Enkelte har på indersiden rester af mad i form af sorte belægninger. Potterne fra vikingetid er tykvæggede, porøse og groft forarbejdede. Fra middelalderen er de hårdt brændte og tyndvæggede. Der er flere eksempler på skår af den såkaldte „Østersøkeramik“,

som oprindeligt kom til landet fra områderne syd for Østersøen, og som type var meget populær frem til o. år 1200. Disse potter er kendetegnet ved at være gråbrændte, fladbundede og ofte med ornamentik i vandrette linjer omkring bugen i form af zikzak, skrå indhak eller streger.

Den anden halvdel af de middelalderlige keramikskår stammer fra glaserede kander, som var almindelige i brug i perioden omkring år 1250-1400. De er rødbrændte med tud og hank og udvendig glasur, som typisk er olivengrøn eller rødbrun. Man brugte tørglasur i pulverform, som blev strøet på kanderne. Det giver en mere uregelmæssig og pletvis glasur end senere tids vådglasur. Glaserede kander var højmiddelalderens fine bordtøj. Fra omkring år 1300 fik de glaserede kander alvorlig konkurrence af importerede kander og krus af stentøj. Disse er der ikke fundet skår af på Bondehøjgård. Det kan være en tilfældighed, som kan forklares med, at skårmaterialet i det hele taget er meget lille.

I 1500-tallet dukker nye kombinerede køkken- og bordpotter frem. Det er de 3-benede, rødbrændte stjertpotter med indvendig glasur. Navnet „stjert“potte har de efter håndtaget, som minder om et håndtag til en moderne stegepande, bare med rundt tværsnit og af ler. Stjertpotterne er i brug op i 1800-tallet. Sideløbende anvendes stadig gråbrændte lerpotter til det grove i køkkenet. Flere af Bondehøjgårds skår af stjertpotter stammer fra renæssancepotter fra 1500- og 1600-tallet.

Der blev fundet én mønt. Den er foldet og derfor vanskelig at tyde, men er sandsynligvis en borgerkrigsmønt fra 1300-tallet. Landsbyudgravninger frembringer sjældent mange mønter. Den handel, som er forgået i det nære lokalsamfund har næppe involveret penge, her har naturalieøkonomien blomstret, mens betaling med mønt blev

foretaget på markederne i købstæderne og som skattebetaling.

Undersøgelsens forhistorie

Udgravningen af de i alt 660 m² af gårdtoften, som behandles i denne beretning, blev iværksat forud for anlægsarbejde, som forventes startet i juni 2004.

Bondehøjgård blev revet ned i 2002 og i den forbindelse blev en del af de recente fundamenter fjernet. I november 2003 blev hele toften prøvegravet (se prøvegravningsberetning med j.nr. TAK 1167). Resultatet heraf var, at der på den sydligste del af toften, hvor et moderne parcelhus ligger, ikke var spor af kulturhistorisk interesse. Mens der på resten af toften var arkæologisk interessante spor. På den centrale del i form af et 300 m² stort område med bevarede kulturlag i 50-75 cm tykkelse. På hele den øvrige del af toften nord for parcelhuset og grusvejen (som bevares i det kommende nybyggeri) var en overvældende mængde af anlægsspor i undergrunden. I to gruber blev fundet keramik, klæberstensskår og en dobbeltkam fra vikingetid/ældre middelalder. En 3-lags kam af horn fra vikingetid blev hjemtaget som løsfund (se fig. 12).

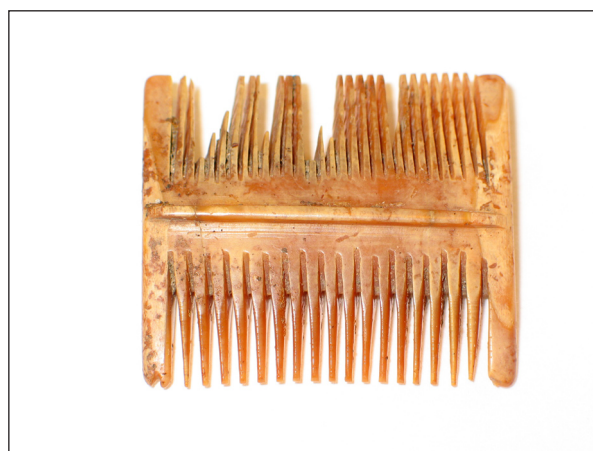

Fig. 12: 3-lagskam af horn fra vikingetid. Foto Anders Løkkegård.

Da kun dele af gårdtoften ansås som truet af nybyggeriet (se fig. 13) blev slutresultatet af forhandlinger mellem KUAS, bygherre og Kroppedal, at 1160 m² blev undersøgt ved en fladegravning (del 1) og 660 m² ved kombineret kulturlagsgravning og fladegravning (del 2 & 3).

Den rene fladegravning blev foretaget 19/4 - 26/4 2004 ved daglig leder Tom Giersing (se udgravningsberetning med j.nr. TAK 1167 del 1). Den kombinerede kulturlagsgravning og fladegravning blev foretaget 26/4 - 27/5 2004 (del 2 & 3) ved daglig leder Henriette

Rensbro. Den er denne udgravning, som behandles i nærværende rapport.

Kun halvdelen af de 300 m² med velbevarede kulturlag faldt ind under betegnelsen „truet“ og blev udgravet. Den øvrige del skal være græsplæne med træer.

Der blev i forbindelse med nedrivning af bondehøjgård i 2002 kun mulighed for en ganske overfladisk besigtigelse af de stående nyere tids bygninger. At der meget vel kan have „gemt“ sig interessante bygningsdetaljer fremgår af, at der i landsbyen er to kendte 1700-tals, halvt nedgravede mælkekældre.

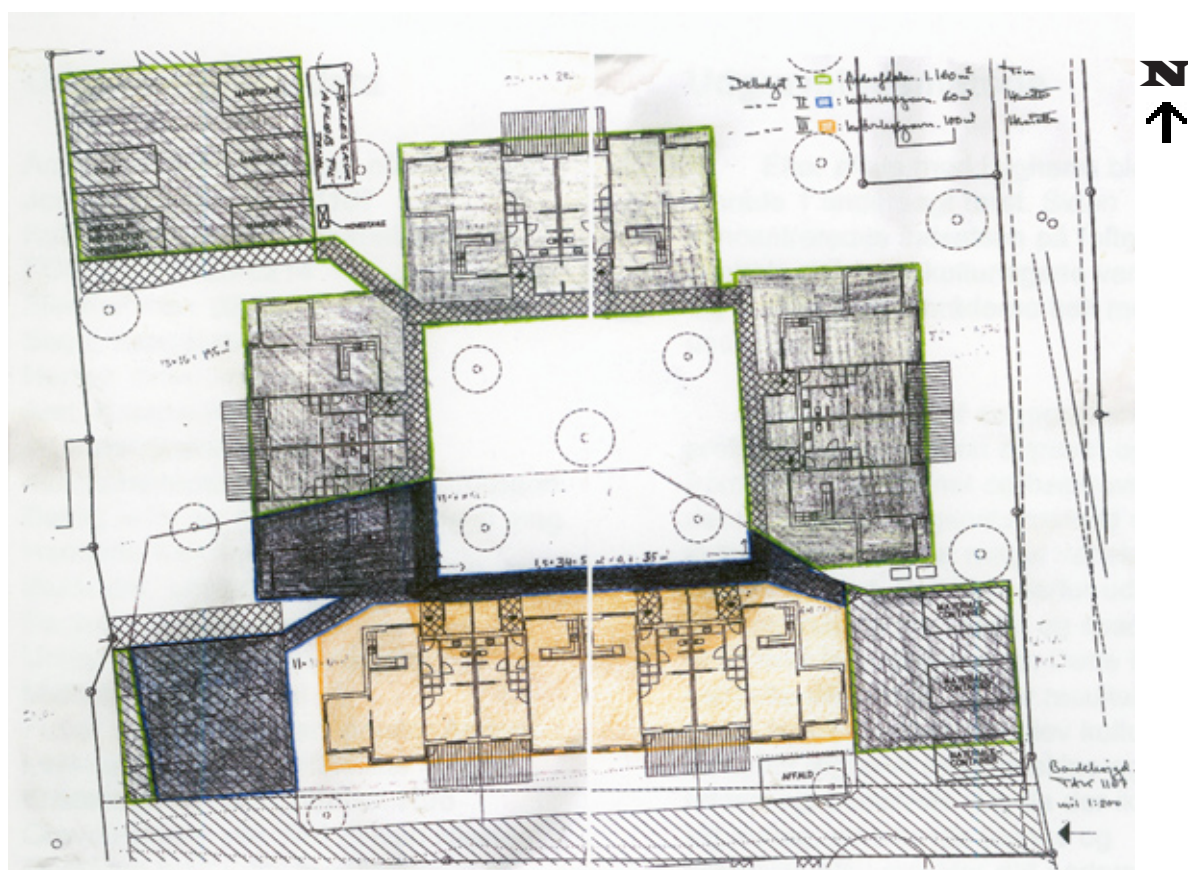

Fig. 13: Plan for nybyggeriet på Bondehøjgård. Forud for den arkæologiske undersøgelse er på denne plan markeret, hvor der skal graves og hvilke af de 3 dele de berørte områder hører under. Grønt viser de områder, som skulle undersøges ved fladeudgravningen del 1 og som ikke behandles i denne beretning. Den sorte farve viser del 2 og den orange del 3. Den centrale del af toften med tykke kulturlag er farvet kraftig sort og kraftig orange.

Den ene er endnu eksisterende på nabogården Skyttegården. Den anden ligger som ruin i præstegårdens forhave. Desuden er på samme nabogård en bevaret bindingsværksbygning med udvendige sidebånd og udstikkende tværbjælker, hvilket fra 1500 til op i 1700-tallet var egnens karakteristiske byggeskik.

I årene 1996 og 1997 udgravede Københavns Amtsmuseumsråd forud for anlægsarbejde Sengeløse præstegårds forhave. Her registreredes kulturlag og bygningsrester fra ældre middelalder samt grøftforløb, som tyder på, at landsbyens middelalderlige struktur og tofteinddeling stemmer overens med den nutidig, mens udnyttelsen af den enkelte tofte er ændret gennem tiden. (SØL 498 ved D.L. Mahler og H. Rensbro).

Udgravningens data

Ansvarsmuseum: Museet på Kroppedal.
Journalnummer: TAK 1167
Kulturarvsstyrelsens journalnummer: FOR 2003-2123-0214
Stednummer: 02.02.11
Sogn: Sengeløse
Herred: Smørum
Amt: Københavns
Ansvarshavende leder: museumsinspektør Jens Henrik Jönsson
Daglig leder og rapportskriver: cand.mag. Henriette Rensbro
Studenter: Louise Christensen, Caroline Paulsen og Garry Keyes fra Århus Universitet, Moesgård, Afd. For Middelalderarkæologi
Fundbearbejdning: konservator Anders Løkkegård, museumstekniker Birgith Kristensen og Henriette Rensbro
Gravemaskine blev ført af Kurt Nielsen
Opmåling med GPS blev foretaget af museumsteknikerne Jan Poulsen og Birgith Kristensen
Bygherre: Per Hammel, Hammelhus Invest
Layout af bygherrerapport: Birgith Kristensen

Fig. 14: Udgravningsholdet. Fra venstre Caroline, Henriette, Garry og Louise. Foto Kurt Nielsen

Udgravningsmetode

Efter aftale med bygherre blev område 1 undersøgt først. Siden koncentreredes indsatsen på toftens centrale del, hvor kulturlagene var tykke. Og til sidst blev områderne helt mod vest undersøgt.

Efter tegning af søgegrøfternes profiler blev overjorden afgravet og de fremkomne lag tegnet og beskrevet. Da der næsten ingen genstandsfund var i kulturlagene, var det meget vanskeligt at få dem dateret. Der blev derfor udført en ihærdig indsats med skovl og spade for at få dateret især gulvlagene. Dette lykkedes i enkelte tilfælde og da var resultatet hver gang: nyere tid. Derefter blev kulturlagene forsigtigt afgravet med maskine og undersøgt undervejs. Og da der ikke viste sig anlæg, som burde tegnes og beskrives blev omsider det nederste muld afgravet og undergrunden blotlagt og afrenset.

Alle anlæg i undergrunden er indmålt med GPS, snittet, tegnet og beskrevet.

TIDSTAVLE

Periode	Underperiode	Kalenderår f./e. Kr.
Middelalder	Senmiddelalder	— 1536
	Højmiddelalder	1400
	Tidlig middelalder	1200
		1050
Jernalder	Vikingetid	775
	Germansk jernalder	375
	Romersk jernalder	Kr.fødsel
	Førromersk jernalder	
Bronzealder		500
	Yngre bronzealder	1100
	Ældre bronzealder	1700
Bondestenalder	Sen-neolitisk tid	2400
	Enkeltgravstid	2800
	Mellem-neolitisk tid	3200
	Tidlig-neolitisk tid	3900
Jæger- samlerstenalder	Ertebøllekultur	
		5400
	Kongemosekultur	6800
	Maglemosekultur	
Ældste stenalder / Palæolitikum		9000
	Ahrensburgkultur	10000
	Brommekultur	11500
	Federmesserkultur	12000
	Hamburgkultur	